

התנהגות תוקפנית בקרב מתבגרים: קשר המגדר, הגיל וההשתייכות למסגרת החינוכית

רויטל סלע-שויביץ *

* ד"ר, המכון לקרימינולוגיה, האוניברסיטה העברית

(התקבל במערכת במרץ 2003, אושר לדפוס ביולי 2003).

מחקר זה בדק את ההבדלים בין המינים, בקרב 921 בני-נוער (526 בנים ו-395 בנות), בארבעת סוגי תוקפנות: תוקפנות פיזית, תוקפנות מילולית, תוקפנות עקיפה ותוקפנות כלפי רכוש. משתני המחקר שנבדקו: השתייכות למסגרת חינוכית (בתי-ספר עיוניים, בתי-ספר מקצועיים ובני-נוער שנשרו מבתי-ספר - חברות רחוב), גיל (בני 15-16 שנים ובני 17-18 שנים) ומין על התנהגות תוקפנית.

רמת התוקפנות הפיזית של הבנים, התוקפנות המילולית ותוקפנות כלפי רכוש הייתה גבוהה בהשוואה לרמת התוקפנות של הבנות. בתוקפנות עקיפה נמצא פער קטן בין הבנים לבנות. כמו כן, קיימים הבדלים מובהקים בין המסגרות החינוכיות לבין רמת התוקפנות הפיזית והתוקפנות המילולית. רמת התוקפנות הנמוכה ביותר היא של תלמידי בתי-הספר העיוניים, ואילו הרמה הגבוהה ביותר היא של חברות הרחוב. בכל מדדי התוקפנות, רמת התוקפנות של הקבוצה הצעירה גבוהה במקצת בהשוואה לקבוצה המבוגרת יותר. תוצאות ניתוחי שונות רב-משתנים הראו, כי כאשר בוחנים את ההבדלים בין הקבוצות ביחס לארבעת מדדי התוקפנות, לא קיימת אינטראקציה מובהקת סטטיסטית בין שלושת המשתנים הבלתי תלויים – גיל, מין והשכלה. לעומת זאת, ההבדלים בין המינים ובין קבוצות ההשכלה מובהקים סטטיסטית.

מילות מפתח: מתבגרים, תוקפנות ישירה, תוקפנות עקיפה, מגדר, חברות רחוב.

מבוא

סקירת המחקרים בנושא אלימות בני-נוער מראה, כי קיים קונצנזוס בקרב חוקרים לגבי הבדלים ברמת האלימות של בנים לעומת בנות: בנים אלימים יותר מבנות. יש להניח, כי מסקנה זו קשורה לעובדה, שהתנהגות אלימה נחקרה בעיקר בהקשר לאלימות הפיזית, ובתחום זה, אכן, ההבדלים בין המינים מובהקים – רמת האלימות הפיזית של בנים גבוהה מזו של בנות (Baron and Richardson ; 1994, Burbank ; 1995, Kinnear ; 1995, Campbell ; 1994, Rotenberg ; 1991, Lang ; 1992, Bjorkqvist and Niemela ; 1994, Bjorkqvist ; 1994).

המגמה, כיום, בחקר נושא התוקפנות היא בבדיקת ההבדלים בין המינים גם לגבי סוגי תוקפנות אחרים, כגון תוקפנות מילולית, תוקפנות עקיפה ותוקפנות כלפי רכוש. כמו כן, נבדק הקשר בין גורמים אישיים וחברתיים, כגון גיל, תרבות, ההשכלה, מוצא אתני וכדומה לבין רמת התוקפנות (Jenssen ; 1994, Hutchinson et al. ; 1996, Harris and Knight-Bohnhoff ; 1991, Sorenson and Telles ; 1994, and Engesbak).

הדיון בהבדלים בין המינים בהתנהגות התוקפנית קשור בהבחנה בין תוקפנות ישירה לתוקפנות עקיפה. בתוקפנות הישירה, הכוונה היא לביטויי תוקפנות, המופנים בצורה גלויה וישירה כלפי הקורבן, כגון תוקפנות פיזית. תוקפנות עקיפה היא תוקפנות, שמופנית על מנת לפגוע, בדרך-כלל, בצורה סמויה ובעקיפין, באמצעות אחרים. זוהי תוקפנות, אשר מטרתה לפגוע בזולת מבחינה חברתית או מבחינה נפשית, על-ידי השמצתו, נידויו והשפעה על אחרים כנגד אותו אדם, שכלפיו מופנית התוקפנות (Lagerspetz and Bjorkqvist ; 1994, Rotenberg ; 1984).

הבדלים בהתנהגות התוקפנית – סקירת מחקרים

הספרות המחקרית מציינת, כי גיל והשכלה קשורים בקשר שלילי לרמת התוקפנות בשני המינים (Harris and Knight-Bohnhoff ; 1996). ההנחה הקיימת בקרב החוקרים היא, כי

ההתנהגות התוקפנית מתפתחת בשלבים במהלך החיים: תוקפנות פיזית ישירה שכיחה, בעיקר, בגיל הילדות. השלב השני בהתפתחות, בגיל בית הספר היסודי, מאופיין בתוקפנות מילולית ישירה, ואילו בגיל ההתבגרות, מתפתחת התוקפנות העקיפה (Bjorkqvist and Niemela, 1992).

תוצאות המחקרים מראות, כי בגיל ההתבגרות עולה רמת התוקפנות בקרב שני המינים ומגיעה לשיאה בגיל 12 בערך. לאחר מכן, ישנה ירידה הדרגתית ברמת התוקפנות (Landau et al, Lore and Schultz ; 2002, 1993).

הממצאים לגבי בנות מראים, כי בגיל ההתבגרות קיימת עליה ברמת התוקפנות העקיפה בהשוואה לתקופת הילדות. בנוסף לכך, נמצא, כי בנות בגיל זה עודדו את הבנים לפעול בתוקפנות ישירה, באמצעות התוקפנות העקיפה, על-ידי נידוי, השמצה והסתה (Bjorkqvist et al, 1992).

ממצאי המחקרים מראים, כי לגיל ולרמת ההשכלה יש קשר שלילי (הפוך) לנכונות לקבל התנהגויות תוקפניות. אנשים משכילים רואים התנהגויות תוקפניות יותר בחומרה ומגדירים התנהגויות אלו כמזיקות יותר בהשוואה לאנשים שאינם בעלי השכלה על-תיכונית (Harris, Knight-Bohnhoff and 1996). ממצאים דומים נמצאו גם במחקר אחר שבדק את תפיסת ההתנהגויות התוקפניות בקרב בנים, תלמידי קולג', ובנים תלמידי תיכון. ממצאי המחקר הראו, כי תלמידי הקולג' הגדירו יותר מצבים כהתנהגויות אלימות, בהשוואה לתלמידי תיכון (Hutchinson et al., 1994). המסקנה ממחקרים אלה היא, כי ככל שרמת ההשכלה עולה – כך יורדת רמת התוקפנות. אנשים מבוגרים יותר ומשכילים יותר מגדירים יותר התנהגויות כאלומות, ומצדיקים פחות שימוש בתוקפנות (Jenssen and Engesbak, 1994).

"התיאורית הכללית לגבי פשיעה" של Gottfredson ו- Hirschi (1990), מאירה את הקשר, שבין השכלה נמוכה להתנהגות אלימה, מזווית של התכונות האישיות. על-פי התיאוריה, מתבגרים בעלי שליטה עצמית נמוכה, מתקשים, בדרך-כלל, להסתגל למסגרות שונות, ונושרים מבית-הספר. מתבגרים אלה הינם אלימים, אימפולסיביים ונוהגים ליטול סיכונים, המסכנים את הסביבה ואת עצמם. מאפיין נוסף של בעלי שליטה עצמית נמוכה הוא סובלנות

מועטה למצבים של תסכול, והקושי להתמודד עם קונפליקטים באמצעות שיחה, ללא אלימות פיזית.

סקירת המחקרים על התנהגות תוקפנית מראה, כי יש קשר בין תרבות ומוצא אתני לבין התנהגות תוקפנית (Landau et. al., 2002; Harris and Knight-Bohnhoff, 1996; Samples, 1997; Harris, 1995; Hines and Fry, 1994; Sorenson and Telles, 1991).

במחקר, שבו נבדקה השפעת המוצא האתני על התנהגות תוקפנית נמצא, כי הנטייה של אמריקאים היספניים להגיב באלימות גבוהה יותר, בהשוואה לקבוצות אתניות אחרות. כמו כן, הם גם תמכו יותר בהתנהגות אלימה, כתגובה למצבים של התגרות מצד האחר (Harris, 1995). מגמה דומה נמצאה במחקר, שבדק את שיעורי מקרי הרצח בארצות-הברית. ממצאי המחקר הראו, כי שיעור מקרי רצח בקרב גברים ממוצא היספני, גבוה כמעט פי 3, בהשוואה לשיעור מקרי הרצח בקרב זכרים אנגלו סקסיים. כמו כן, מצוין, כי זכרים ממוצא היספני הם הקורבנות הצפויים ביותר לפשע אלים בארצות-הברית (Straus and Smith, 1990).

לדעת החוקרים, ההבדלים ברמת האלימות בין הקבוצות האתניות נובעים מהבדלים בנורמות התרבותיות של תפיסת המאציו, המגיב בהתנהגות אלימה במצבים הנתפסים כאיום על כבודו (Ingoldsby, 1991; Hines and Fry, 1994).

בדיקת השפעת המין והמוצא האתני על ההתנהגות האלימה הראתה, כי עיקר ההבדלים היו בתחום המגדר ולא בתחום המוצא האתני. במחקר נמצא, כי נשים ממוצא אנגלו סקסי נוטות יותר לבטא אלימות כלפי רכוש באמצעות מכות וזריקת חפצים, בהשוואה לגברים ממוצא אנגלו סקסי. הבדלים אלה בתחום האלימות כלפי רכוש לא נמצאו בקרב מקסיקאים אמריקאים (Sorenson and Telles, 1991). הספרות המחקרית מציינת, כי מצבים של חוסר תעסוקה, אבטלה ועוני, תרמו לקשר, שבין מוצא אתני לרמת אלימות. מצבים של חוסר שוויון והפליה גורמים, לדעת החוקרים, לתסכול, שמתבטא בהתנהגות אלימה (Landau, 2001).

הבדלים בין המינים בהתנהגות התוקפנית לאור הגישות התיאורטיות

הגישה החברתית תרבותית מניחה, כי הסיבה להבדלים בין המינים בהתנהגות התוקפנית, קשורה בהשפעת הסביבה, באמצעות החינוך ותהליך הסוציאליזציה של המינים. תהליך הסוציאליזציה לגבי הבנות מחמיר יותר, וחלה בו הקפדה יתרה לגבי ביטויי תוקפנות ישירה. לכן, בנות מבטאות יותר התנהגות של תוקפנות עקיפה, שכן, הפיקוח על תוקפנות מן הסוג הזה קיים פחות (Lagerspetz and Bjorkqvist, 1994).

הימנעות משימוש בתוקפנות ישירה היא גם מאפיין של בשלות חברתית. ההנחה היא, כי בנות מגיעות לבשלות חברתית בשלב מוקדם יותר בהשוואה לבנים. לכן, הן נמנעות משימוש בהתנהגויות מן הסוג של תוקפנות ישירה. לבנות ברור יותר מהו מיקומו של הפרט בחברתן הקרובה. הבנות יוצרות קבוצות חברתיות קטנות יותר בהשוואה לבנים, ומעדיפות קשרים חברתיים ארוכים ואינטימיים. מבנה חברתי שכזה הופך את קשרי הידידות לחשובים יותר מבחינה רגשית. במערכות יחסים הדוקות וברורות, כפי שהבנות מנהלות, יש גם יותר הזדמנויות רבות יותר לביטויי תוקפנות עקיפה (Bjorkqvist et al., 1992).

הגישה הסוציו-ביולוגית מניחה, כי ההבדלים הפיזיולוגיים הם הבסיס להבנת ההבדלים שבין המינים בהתנהגות התוקפנית. אולם, כדי שההתנהגות התוקפנית תבוא לידי ביטוי, דרושה אינטראקציה בין הגורמים הביולוגיים לגורמים החברתיים. הבחירה בדפוס של תוקפנות קשורה ביחס לתוצאה - הסכנה המצופה מכך. הרצון הוא לנקוט בתוקפנות מסוג שאינו חושף את התוקפן לסכנה מיותרת. בנות נוטות להיות חלשות יותר מבחינה פיזית. לכן, הן ממעטות להשתמש בתוקפנות פיזית ישירה, מחשש לסכנה המצופה מכך. תוקפנות עקיפה, לעומת זאת, מפחיתה את הסכנה המצופה, שכן, זהות התוקף, לעתים, אינה נחשפת. הבחירה בתוקפנות עקיפה מתחילה בקרב הבנות בשלב מוקדם יותר בחיים. דפוסים חברתיים ותפקידי המגדר בחברה מסייעים, לדעת החוקרים, להשריש את המגמה של ההבדלים בין המינים בהתנהגות התוקפנית. תוקפנות פיזית ישירה נחשבת כהתנהגות "גברית", בהתאם לסטריאוטיפ ה"מאצו הגברי". לעומת זאת, תוקפנות עקיפה מאפיינת נשים, שכן, היא אינה מאיימת ואינה פוגעת בדימוי הסטריאוטיפי הנשי (Bjorkqvist and Niemela, 1992).

המחקר

מטרת המחקר הינה לבדוק את השפעת המשתנים: השתייכות למסגרת חינוכית (בתי-ספר עיוניים, בתי-ספר מקצועיים ובני-נוער שנשרו מבתי-ספר - חברות רחוב), גיל ומין על התנהגות תוקפנית. המחקר בדק את ההבדלים שבין המינים בקרב בני-נוער, בארבעת סוגי התוקפנות: התוקפנות הפיזית, התוקפנות המילולית, התוקפנות העקיפה והתוקפנות כלפי רכוש.

השערות המחקר

- רמת התוקפנות של הבנים תהיה גבוהה מזו של הבנות במדדי התוקפנות: התוקפנות הפיזית, התוקפנות המילולית והתוקפנות כלפי רכוש. בתוקפנות העקיפה, רמת התוקפנות של הבנות תהיה גבוהה מזו של הבנים.
- רמת התוקפנות של חברות רחוב תהיה גבוהה במדדי התוקפנות הפיזית, התוקפנות המילולית והתוקפנות כלפי רכוש, ואילו רמת התוקפנות של בני-הנוער הלומדים תהיה גבוהה במדד התוקפנות העקיפה.
- יימצא קשר בין גיל לבין רמת התוקפנות: רמת התוקפנות בקבוצת הגיל הצעירה יותר (15-16 שנים) תהיה גבוהה, בהשוואה לקבוצת הגיל המבוגרת (17-18).

המדגם נקבע על-פי תכנית דגימה שכבתית, עם יחס דגימה של 05. גודל המדגם נקבע באופן שמייצג את הפרופורציה הקיימת של בני-הנוער החילוניים בירושלים ואת השתייכותם לקבוצות השונות (בתי-ספר עיוניים, בתי-ספר מקצועיים וחברות רחוב). הנתונים במחקר נאספו בין השנים 1997-1998. המדגם כלל 921 בני-נוער, על-פי החלוקה הבאה:

- תלמידי בתי-ספר עיוניים – 614 תלמידים מכיתות יי-י"ב משישה בתי-ספר עיוניים (301 בנים ו-313 בנות);
- תלמידי בתי-ספר מקצועיים – 211 תלמידים מכיתות יי-יב', משני בתי-ספר מקצועיים (153 בנים ו-58 בנות);
- בני-נוער שנפלטו ממערכת החינוך – 96 בני-נוער מחברות רחוב, המשתייכים לאותה קבוצת גיל (15-18 שנים) כמו שתי הקבוצות הלומדות (72 בנים ו-24 בנות).

כלי המחקר

לצורך איסוף הנתונים, נבנה שאלון אנונימי לדיווח עצמי. השאלון הורכב במתכונת הדומה ל-DIAS (Direct and Indirect Aggression Scales), ובדק את מדדי התוקפנות הישירה והעקיפה (Bjorkvist, et al., 1992). במסגרת מחקר החלוץ, השאלון הועבר למדגם של 60 בני-נוער משלוש הקבוצות (תלמידים עיוניים, תלמידים מקצועיים וחבורות רחוב), שהביעו את דעתם על מידת ההבנה והניסוח של השאלות. בעקבות מחקר החלוץ, נערכו בשאלון השינויים המתחייבים. כלי-המחקר כלל 56 פריטים. השאלות לגבי מדדי התוקפנות השונים הופיעו ביחד בצורה משולבת ולא בנפרד, כפי שהן מפורטות להלן. הנבדקים נשאלו, לדוגמא: **הינך מתבקש להשיב מה עשית כאשר מישהו הכעיס אותך מאוד בשנה האחרונה**. בחר בכל שאלה את התשובה המתאימה לך ביותר. סמן עיגול ליד המספר המתאים לתשובה שבחרת. מפתח התשובות בשאלון היה: 1 – אף פעם לא, 2 – לעתים רחוקות, 3 – לפעמים, 4 – לעתים קרובות, 5 – לעתים קרובות מאוד.

פריטים לדוגמא: "באיזו תדירות הגבת על-ידי כך שהכית את אותו אדם?" (תוקפנות פיזית); "באיזו תדירות הגבת על-ידי כך שאיימת שתיפגע באותו אדם?" (תוקפנות מילולית). "באיזו תדירות הגבת על-ידי כך שסיפרת לאחרים דברים רעים או שקרים על אותו אדם?" (תוקפנות עקיפה); "באיזו תדירות הגבת על-ידי כך שניפצת חפץ כלשהו או שברת אותו?" (תוקפנות כלפי רכוש).

מהימנות

על מנת לבדוק את העקיבות הפנימית של השאלות האמורות לשקף את ארבעת מדדי התוקפנות (פיזית, מילולית, עקיפה וכלפי הרכוש), נעשה שימוש במקדם α של קרונברך. מהימנותם של הפריטים המשקפים תוקפנות פיזית היא $\alpha=.88$. המהימנות של מדד התוקפנות המילולית היא $\alpha=.73$. ואילו למדד התוקפנות העקיפה היא $\alpha=.71$. המהימנות של מדד התוקפנות כלפי רכוש היא $\alpha=.65$.

הליך

לבני-הנוער הלומדים בבתי-הספר הועבר השאלון במסגרת קבוצתית (בכיתה), ולבני-הנוער מחבורות רחוב הועבר השאלון במסגרת קבוצתית או פרטנית, בהתאם לנסיבות. חלק מהנבדקים בקבוצה אחרונה זו היו זקוקים לסיוע בקריאת השאלון ובמילוי. הזמן שנדרש לצורך מילוי השאלון היה כרבע שעה.

מערך המשתנים במחקר

שלושת המשתנים המסבירים (הבלתי תלויים) הם:

1. השתייכות למסגרת חינוכית-קטגוריאלית: שלוש קטגוריות (עיונית, מקצועית, תלמידים שנשרו מבתי-ספר - חבורות רחוב).
2. מין - קטגוריאלית: שתי קטגוריות (בנים, בנות).
3. גיל הנבדקים - קטגוריאלית: שתי קטגוריות (גילאי 15-16, גילאי 17-18).

המשתנים המוסברים במחקר הם ארבעת מדדי התוקפנות האישית:

1. מדד התוקפנות פיזית.
2. מדד התוקפנות המילולית.
3. מדד התוקפנות העקיפה.
4. מדד התוקפנות כלפי רכוש.

משתנה התוקפנות בכל אחד מהמדדים, הוא משתנה רציף, הנמדד בין הערכים 1 (רמת התוקפנות הנמוכה ביותר) ל-5 (רמת התוקפנות הגבוהה ביותר).

ממצאים

מגדר ורמת התוקפנות

בדיקת הקשר שבין מדדי התוקפנות לבין המין בוצעה, בנפרד, לגבי כל אחד מסוגי התוקפנות (פיזית, מילולית, עקיפה וכלפי רכוש), באמצעות "מבחן t". הממצאים מוצגים בלוח מס' 1. תוצאות המבחן מראות, כי קיימים הבדלים מובהקים בין המינים בכל מדדי התוקפנות. הממצאים מראים, כי ממוצע רמת התוקפנות של הבנים גבוה בכל סוגי התוקפנות בהשוואה לבנות. ממצאי המחקר בתוקפנות הפיזית, בתוקפנות מילולית ובתוקפנות כלפי רכוש תומכים בהשערה מס' 1.

השתייכות למסגרת חינוכית ולרמת התוקפנות

בדיקת ההבדלים במדדי התוקפנות בין שלוש הקבוצות (עיוניים, מקצועיים וחבורות רחוב), נעשתה באמצעות "מבחן Tukey – Kramer". הממצאים מוצגים בלוח מס' 2. להלן יוצגו התוצאות לגבי כל אחד ממדדי התוקפנות:

תוקפנות פיזית - הממצאים מראים, כי שלוש קבוצות המשיבים שונות באופן מובהק לגבי מדד התוקפנות הפיסית. רמת התוקפנות הפיסית הגבוהה ביותר היא של חבורות רחוב $[M= 3.27]$, ואילו רמת התוקפנות הפיסית הנמוכה ביותר היא של בני-נוער מבתי-ספר עיוניים $[M= 1.96]$.

תוקפנות עקיפה - הממצאים מראים, כי לגבי התוקפנות העקיפה, בני-נוער מבתי הספר העיוניים אינם שונים באופן מובהק מבני-נוער מבתי-ספר המקצועיים. לעומת זאת, בני-נוער מבתי-הספר המקצועיים שונים באופן מובהק מחבורות רחוב. רמת התוקפנות העקיפה הגבוהה ביותר היא של בני-הנוער מבתי-הספר המקצועיים $[M= 2.51]$, והנמוכה ביותר היא של חבורות רחוב $[M= 2.27]$.

לוח מס' 1: תוצאות "מבחן t" לגבי מגדר וסוגי התוקפנות (N= 921)

תוקפנות	מין	Group Mean	N	t	p
פיזית	בנים	2.71	526	14.85	.00 *
	בנות	1.76	395		
עקיפה	בנים	2.48	526	3.32	.00 *
	בנות	2.28	395		
מילולית	בנים	2.82	526	7.02	.00 *
	בנות	2.39	395		
כלפי רכוש	בנים	1.99	526	6.91	.00 *
	בנות	1.56	395		

* p < .05

תוקפנות מילולית - הממצאים מראים, כי לגבי התוקפנות המילולית בני-נוער מבתי הספר העיוניים אינם שונים, באופן מובהק, מבני-הנוער מבתי-הספר המקצועיים. לעומת זאת, בני-הנוער מחבורות רחוב שונים באופן מובהק משתי הקבוצות. רמת התוקפנות המילולית הגבוהה ביותר היא של חבורות רחוב [M= 3.08], ואילו הרמה הנמוכה ביותר היא של בני-הנוער מבתי הספר העיוניים [M= 2.26].

תוקפנות כלפי רכוש - הממצאים לגבי תוקפנות כלפי רכוש מראים, כי בני-הנוער מבתי-הספר העיוניים שונים, באופן מובהק, משתי הקבוצות האחרות. בין בני-הנוער מבתי-הספר המקצועיים וחבורות הרחוב לא נמצאו הבדלים מובהקים במדד התוקפנות כלפי רכוש. הרמה הגבוהה ביותר היא של חבורות רחוב [M= 2.83], והנמוכה ביותר היא של בני-הנוער מבתי-הספר העיוניים [M= 2.26].

הממצאים בלוח מס' 2 תומכים בהשערה 2.

גיל ורמת התוקפנות

בדיקת ההבדלים במדדי התוקפנות בין קבוצות הגיל נעשתה באמצעות "מבחן t". הממצאים מוצגים בלוח מס' 3. תוצאות המבחן מראות, כי ההבדלים בין הקבוצה הצעירה והבוגרת מובהקים רק לגבי התוקפנות הפיזית, ואילו במדדי התוקפנות המילולית, התוקפנות העקיפה והתוקפנות כלפי הרכוש, נמצא, כי ההבדלים אינם מובהקים. עיון בנתונים מראה, כי בכל מדדי התוקפנות קיימת מגמה דומה: רמת התוקפנות של הקבוצה הצעירה גבוהה במקצת בהשוואה לקבוצה הבוגרת. הממצאים תומכים בהשערה 3.

ניתוח שונות רב-משתני לגבי מדדי התוקפנות (MANOVA)

בדיקת הקשר בין המשתנים נעשתה באמצעות ניתוח שונות רב-משתני (MANOVA). בניתוח זה, שלושת המשתנים הבלתי תלויים היו מין הנבדק, סוג ההשכלה וגיל, והמשתנים התלויים היו ארבעת מדדי התוקפנות: תוקפנות פיזית, תוקפנות מילולית, תוקפנות עקיפה ותוקפנות כלפי רכוש. תוצאות הניתוח לא הצביעו על אינטראקציה משולשת מובהקת סטטיסטית בין המשתנים הבלתי תלויים.

בשלב השני, בוצעו ניתוחי שונות בנפרד לכל אחד מהמשתנים הבלתי תלויים. תוצאות ניתוח השונות הראו, כי לגבי משתנה המין, ההבדלים בין המינים בארבעת מדדי התוקפנות מובהקים סטטיסטית: $F(7,456) = 11.94$ $p < .0001$ Wilks' Lambda = .93.

בדיקת ההבדלים בין קבוצת הגיל הבוגרת לצעירה הראתה, כי ההבדלים אינם מובהקים לעומת זאת, תוצאות ניתוח השונות הראו, כי לגבי המשתנה השתייכות למסגרת חינוכית, ההבדלים בין הקבוצות בארבעת מדדי התוקפנות מובהקים סטטיסטית: $p < .0001$ Wilks' $F(10,876) = 8.71$ Lambda = .89.

Tukey – Kramer Test - ניתוח שונות לגבי ההשכלה ותוקפנות -
 לוח מס' 2: **ניתוח שונות לגבי ההשכלה ותוקפנות -**
 (N= 921)

N	Group Mean	מסגרת חינוכית			תוקפנות
		מקצועיים	חברות רחוב		
614	1.96	0.39 *	1.02 *	עיוניים	פיזית
211	2.53		0.39 *	מקצועיים	
96	3.27			חברות רחוב	
614	2.37	- 0.02	- 0.11	עיוניים	עקיפה
211	2.51		0.04 *	מקצועיים	
96	2.27			חברות רחוב	
614	2.26	- 0.01	0.53 *	עיוניים	מילולית
211	2.42		0.31 *	מקצועיים	
96	3.08			חברות רחוב	
614	2.26	0.19*	0.31 *	עיוניים	כלפי רכוש
211	2.63		0.11 *	מקצועיים	
96	2.83			חברות רחוב	

* p < .05

לוח מס' 3 : תוצאות "מבחן t" לגבי גיל וסוגי התוקפנות (N= 921)

תוקפנות	גיל	Group Mean	N	t	p
פיזית	15 - 17	2.38	318	2.83	.00 *
	17 - 18	2.06	603		
עקיפה	15 - 17	2.39	318	1.82	.70
	17 - 18	2.35	603		
מילולית	15 - 17	2.68	318	1.72	.08
	17 - 18	2.56	603		
כלפי רכוש	15 - 17	1.85	318	1.56	.11
	17 - 18	1.74	603		

* p < .05

דין

מחקר זה בדק את ההבדלים בקרב בני-נוער בארבעת סוגי תוקפנות: תוקפנות פיזית, תוקפנות מילולית, תוקפנות עקיפה ותוקפנות כלפי רכוש. הממצאים העיקריים העולים ממחקר זה הם בתחום התוקפנות העקיפה. תוצאות המחקר הראו, כי בתחום התוקפנות העקיפה, הפער בין הבנות לבנים אינו משמעותי; ואילו בשלושת סוגי התוקפנות האחרים (פיזית, מילולית, וכלפי רכוש), רמת התוקפנות של הבנים גבוהה בהשוואה לבנות.

השוואת ההבדלים בין הקבוצות על-פי השתייכות למסגרת חינוכית הראתה, אף היא, כי הממצא המעניין הוא בתחום התוקפנות העקיפה. תוצאות המחקר הראו, כי בעוד שבשלושת מדדי התוקפנות הישירה (פיזית, מילולית וכלפי רכוש), רמת התוקפנות של חברות רחוב

הייתה גבוהה בהשוואה לבני-הנוער הלומדים בבתי-הספר העיוניים ובבתי-הספר המקצועיים), הרי שבמדד התוקפנות העקיפה, הרמה הגבוהה היא של בני-הנוער הלומדים, ואילו הנמוכה היא של חברות רחוב.

המגמה ההפוכה שנמצאה לגבי התוקפנות העקיפה, בהשוואה למדדי התוקפנות האחרים, גם בתחום המגדר וגם בהשתייכות למסגרת חינוכית, מלמדת, כי דפוס התוקפנות העקיפה שונה באופן מהותי ביחס למדדי התוקפנות האחרים. ניתן לנתח את ההבדלים, שבין התוקפנות העקיפה לבין יתר מדדי התוקפנות, באמצעות שני היבטים מרכזיים. ההיבט הראשון מתייחס למידת החשיפה והסיכון שנוטל התוקף בזמן ביצוע ההתנהגות התוקפנית; ואילו ההיבט השני מתייחס למידת הפיקוח החברתי, הקיים על ההתנהגות התוקפנית.

בתוקפנות העקיפה מידת הסיכון והחשיפה של התוקף היא נמוכה מאוד, שכן, תוקפנות זו נעשית, בדרך-כלל, בצורה סמויה ובעקיפין - באמצעות אחרים. בשלושת סוגי התוקפנות האחרים, לעומת זאת, מידת הסיכון, שנוטל התוקף והסיכויים לחשיפתו הם גדולים יותר. התוקפנות העקיפה שונה גם ממדדי התוקפנות האחרים במידת הפיקוח החברתי. בתוקפנות העקיפה, מידת הפיקוח היא נמוכה מאוד, ובמרבית המקרים, סוכנויות הפיקוח אינן מודעות כלל להתרחשותה של תוקפנות זו. לאור זאת, יש להניח, כי הבחירה בתוקפנות העקיפה מהווה דרך אלטרנטיבית להבעת תוקפנות במצבים חברתיים, שבהם קיים חשש ליטול סיכון ולהיחשף, וכאשר הפיקוח החברתי מחמיר יותר לגבי ההתנהגות התוקפנית.

הנחה זו נתמכת בממצאי המחקר בתחום המגדר, שהראו, כי רמת התוקפנות העקיפה של הבנות אינה שונה באופן מהותי מהבנים. מכאן, שהשימוש בתוקפנות העקיפה על-ידי הבנות אינו נובע, בהכרח, מהבדלים מהותיים בדפוסי ההתקשרות החברתית של המינים או מהבדלים ביולוגיים, אלא מקורו בהבדלים ברמת הפיקוח החברתי החל על הבנות. תהליך החברות לגבי הבנות מחמיר יותר, וחלה בו הקפדה יתירה לגבי ביטויי תוקפנות ישירה. ולכן, בנות מבטאות יותר תוקפנות עקיפה, שכן, הפיקוח על תוקפנות מן הסוג הזה קיים פחות.

ממצאי המחקר לגבי ההבדלים בתוקפנות העקיפה בין בני-הנוער הלומדים לחברות רחוב, תומכים בהנחה, כי המקור להבדלים קשור במידת הסיכון והפיקוח החברתי החלים על ההתנהגות התוקפנית. לאור זאת, ההבדלים בין בני-הנוער הלומדים לחברות הרחוב בסוגי התוקפנות השונים, קשורים למידת הפיקוח הקיימת בבתי-הספר על התוקפנות הישירה.

מכאן, שבני-הנוער הלומדים מגיבים יותר בתוקפנות עקיפה, שכן, הפיקוח על תוקפנות זו קיים פחות. בחבורות הרחוב לעומת זאת, הפיקוח על ההתנהגות התוקפנית מועט או כלל לא קיים. לכן, הם נוטים להגיב יותר בדפוסי התוקפנות הישירה ומגיבים פחות בתוקפנות עקיפה.

תוצאות המחקר הראו, כי עיקר הפערים שבין הקבוצות נמצאו בתחום התוקפנות הפיזית. רמת התוקפנות הפיזית הנמוכה ביותר היא של התלמידים בבתי-הספר העיוניים, ואילו הרמה הגבוהה ביותר היא של חבורות רחוב. ממצאי המחקר תואמים את הידוע בספרות המחקרית. המסקנה מסקירת המחקרים היא, שהשכלה קשורה בקשר שלילי לרמת התוקפנות הישירה - ככל שרמת ההשכלה עולה, כך יורדת רמת התוקפנות (Harris, and Knight-Bohnhoff, 1996; Hutchinson et al. ; 1994, Jenssen and Engesbak ; 1994).

ממצאים אלה תומכים בהנחה לגבי השפעת הפיקוח החברתי על רמת התוקפנות הפיזית של בני-הנוער. מכאן, שבהיעדר פיקוח חברתי, עולה רמת התוקפנות הפיזית בקרב בני-הנוער בחבורות רחוב. הסבר נוסף עשוי להיות באמצעות התיאוריה הכללית לגבי פשיעה של Gottfredson ו-Hirschi (1990). התיאוריה מדגישה את חשיבות המושג "שליטה עצמית נמוכה" בהבנת ההתנהגות האלימה. על-פי התיאוריה, מתבגרים בעלי שליטה עצמית נמוכה מתקשים, בדרך-כלל, להסתגל למסגרות שונות, ונושרים מבית-הספר. מאפיין נוסף של בעלי שליטה עצמית נמוכה הוא סובלנות מועטה למצבים של תסכול, וקושי להתמודד עם קונפליקטים באמצעות שיחה וללא אלימות פיזית. לאור זאת, רמת התוקפנות הפיזית של חבורות רחוב קשורה ליכולת שליטה עצמית נמוכה, המאפיינת בני-נוער אלה, בהשוואה לתלמידים הלומדים. יש לציין, כי תהליך הסוציאליזציה והחינוך בבתי-הספר דורש מבני-הנוער לגלות איפוק, לדחות סיפוקים ולשלוט ברגשות. מאחר שבני-הנוער בחבורות רחוב אינם נמצאים במסגרת חינוכית, דרישות אלה אינן חלות עליהם.

תוצאות המחקר הראו, כי ההבדלים בין הקבוצה הצעירה (15-17 שנים) לזו הבוגרת (17-18 שנים) מובהקים רק לגבי התוקפנות הפיזית, ואילו במדדים האחרים ההבדלים אינם מובהקים. ייתכן, שהסיבה לכך שההבדלים אינם מובהקים במרבית סוגי התוקפנות, קשורה לעובדה, שהפער בשנים שבין שתי הקבוצות אינו גדול.

תוצאות ניתוחי שונות רב-משתנים הראו, כי ההבדלים בין המינים ובין קבוצות ההשכלה הינם מובהקים סטטיסטית. בדיקת משתנה הגיל הראתה, כי לא נמצא אפקט מובהק סטטיסטית. ממצאים אלה, בדומה לממצאי המחקר לגבי ההבדלים בכל אחד ממדדי התוקפנות בנפרד מראים, כי להשתייכות למסגרת חינוכית ולמין הנבדק יש השפעה על רמת התוקפנות, בכל אחד ממדדי התוקפנות השונים.

ניתוח המגמות העולות ממצאי המחקר, ובעיקר, ההבחנות שבין קבוצות הנוער השונות, עשוי לתרום להבנת הנושא בקרב הגורמים העוסקים בטיפול בבני-נוער, בחינוכם ובפיקוח עליהם. תוצאות המחקר בנושא התוקפנות העקיפה עשויות לתרום למודעות גדולה יותר בקרב אנשי חינוך לקיומו של דפוס תוקפנות זה, ולטיפול לצורך מניעתו. זאת, לאור העובדה, שהתוקפנות העקיפה במרבית המקרים אינה מדווחת, וסוכנויות הפיקוח אינן מודעות, בדרך-כלל, לקיומה. הממצאים לגבי רמת התוקפנות הפיזית הגבוהה של בני-הנוער, ובעיקר בקרב חברות הרחוב, מעלים את החשיבות של עבודת המשטרה ביחידות הנוער. בהיעדר מסגרת חינוכית, שתפקח על ההתנהגות בקבוצה זו של בני-הנוער, עולה הצורך בהרחבת עבודת הפיקוח של אנשי יחידות הנוער במשטרה. הגברת הפיקוח באזורים, המהווים מקומות בילוי וריכוז של בני-הנוער בחברות רחוב, עשויה לתרום לאיתור התנהגות תוקפנית ועבריינית בקרב בני-הנוער בחברות הרחוב ולמניעתה.

לנוכח הממצאים המצביעים על ההבדלים בין בני-הנוער בתוקפנות העקיפה, עולה הצורך בהרחבת המחקר בתחום זה. הרחבת הבדיקה לאוכלוסיות נוספות של בני-נוער ובדיקת משתנים חברתיים נוספים, תעמיק את הידע הקיים בנושא. שני ההסברים שהובאו לגבי התוקפנות העקיפה (הנכונות ליטול סיכונים והשפעת רמת הפיקוח החברתי), מזמינים מערך מחקר עתידי, שיאפשר בדיקה נוספת של הנושא, ושעשויים לתרום להבנת ההתנהגות התוקפנית בקרב בני-הנוער.

מקורות

- Baron R.A., Richardson D. R. (1994), **Aggression**, (2nd ed.). New York: Plenum Press.
- Bjorkqvist, K. (1994), Sex Differences In Physical, Verbal And Indirect Aggression: A Review Of Recent Research, **Sex Roles**, 30, 3/4, pp. 177- 187.
- Bjorkqvist K., Lagerspetz K.M.J., Osterman K. (1992), **The Direct And Indirect Aggression Scales**, Vasa, Finland: Abo Akademi University, Department of Social Sciences.
- Bjorkqvist K., Niemela P. (1992), New Trends In The Study of Female Aggression, In: Bjorkqvist K., Niemela P. (Eds.), **Of Mice And Women: Aspects of Female Aggression**, San Diego, CA: Academic Press, pp. 3-16.
- Bjorkqvist K., Lagerspetz K .M. J., Osterman K. (1992), **The Direct and Indirect Aggression Scales**, Vasa, Finland: Abo Akademi University, Department of Social Sciences.
- Burbank V.K. (1994), Cross-Cultural Perspectives on Aggression in Women and Girls: An Introduction, **Sex Roles**, 30, pp. 169-175.
- Campbell A. (1995), A Few Good Men: Evolutionary Psychology and Female Adolescent Aggression, **Ethnology And Sociobiology**, 16, pp. 99-123.
- Gottfredson M.R., Hirschi T. (1990), **A General Theory of Crime**, Stanford, CA: Stanford University Press.
- Harris M.B. (1995), Aggressive Experiences and Aggressiveness: Relationship To Ethnicity, Gender and Age, **Journal of Applied Social Psychology**, 26, pp. 38-70.
- Harris M.B., Knight-Bohnhoff K. (1996), Gender and Aggression: Perception of Aggression, **Sex Roles**, 35, 1/2, pp. 1-25.
- Hines N.J., Fry D.P.(1994), Indirect Modes of Aggression Among Women of Buenos Aires, Argentina, **Sex Roles**, 30, 3/4 , pp. 213- 236.

Hutchinson R.L., Tess D.E., Gleckman A.D., Hagans C.I., Recse I. E. (1994), Students' Perceptions of Male Sexually Aggressive Behavior as A Function of Educational Level And Gender, **Sex Roles**, 30 5/6, pp. 407-422.

Ingoldsby B.B. (1991), The Latin American Family: Familism Vs. Machismo, **Journal of Comparative Family Studies**, 23 (1), pp. 47-62.

Jenssen A.T., Engesbak H. (1994), The Many Facts of Education: Why Are People With Lower Education More Hostile Towards Immigrants Than People With Higher Education? **Scandinavian Journal of Educational Research**, 38, pp. 33-50.

Kinnear K.L. (1995), **Violent Children**, Santa Barbara, California: ABC- CLIO, INC.

Lagerspetz K.M. J., Bjorkqvist K.(1994), Indirect Aggression In Boys And Girls, In: Huesmann R. (ed.), **Aggressive Behavior, Current Perspectives** (pp. 131-146), New York: Plenum Press.

Landau S.F, Bjorkqvist K. Lagerspetz K. M. J., Osterman K., Gideon, L. (2002), The Effect of Religiosity and Ethnic Origin on Direct and Indirect Aggression Among Males Some Israeli Findings, **Aggressive Behavior**, 28, pp. 281-298.

Landau S.F. (2001), Violent Crime, Social Stress and Solidarity in Israel: The Role of Education, In: Ramirez J.M., Richardson D.R. (eds.), **Cross-Cultural Approaches to Aggression and Reconciliation**, Huntington N.Y.: Nova Science, pp. 23-50.

Lang S.S. (1991), **Teen Violence**, New York: Franklin Watts.

Lagerspetz K. M. J., Bjorkqvist K. (1994), Indirect Aggression in Boys and Girls, In: Huesmann R. (ed.) **Aggressive Behavior; Current Perspectives**, New York: Plenum Press, pp. 131-146.

Lore R.K., Schultz L.A. (1993), Control of Human Aggression: A Comparative Perspective, **American Psychologist**, 48, pp. 16-25.

Rotenberg K.J. (1984), Causes, Intensity, Motives and Consequences of Children's Anger From Self-Reports, **Journal of Genetic Psychology**, 146, pp. 101-106.

Samples F.L. (1997), Cognition, Behaviors and Psychological Symptomatology: Relationships and Pathways Among African and Latino Children, **Journal of Negro Education**, 66, pp. 172-188.

Sorenson S.B., Telles C. A. (1991), Self-Reports of Spousal Violence in A Mexican-American and Non-Hispanic White Population, **Violence and Victims**, 6 (1), pp. 3-15.

Straus M.A., Smith C. (1990), Violence in Hispanic Families in The United States: Incidence Rates and Structural Interpretations, In: M.A. Straus, R.J. Gelles (eds.), **Physical Violence in American Families**, New Brunswick, NJ: Transaction Publishers, pp. 341-367